

Д. Ю. Кобринський

Київський національний університет внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ НАСИЛЬСТВА

Приводом для написання даної статті стало усвідомлення суттєвих розбіжностей, які на наш погляд, існують у тлумаченнях терміну «наси́льство» в українському законодавстві та праві і в сучасній філософії. Поява спеціальних законів, метою яких є подолання насильства чи протидія йому, є свідченням важливості феномену насильства в суспільному житті, але розуміння даного терміну в законодавстві, побутовій мові, культурі та філософії, на нашу думку суттєво відрізняються. Важливими задачами філософії права є узгодження правового та філософського розуміння проблем, інтерпретацій понять та на основі цих процедур розробка нових шляхів осмислення правової сфери соціального буття. А отже філософсько-правовий аналіз проблематики, пов'язаної з насильством у законодавстві, правовій літературі та філософських концепціях може слугувати вирішенню цих задач.

«Насильство» є одним з понять, визначення яких має передбачати щонайменше чотири рівні розуміння: конкретно-правовий, юридичний, загальнокультурний та філософський. І тому логічно послідовно проаналізувати представленість даного поняття в конкретних законів, у юридичній літературі, культурі та в філософських традиціях.

Термін «наси́льство» в Кримінальному кодексі України згадується у статтях: 5, 116, 123, 126, 127, 144, 152, 153, 157, 160, 161, 162, 174, 180, 186, 187, 228, 340, 345, 346, 355, 365, 373, 377, 398, 405, 431, 433 (див. 16). Воно може бути обтяжуючою відповідальність обставиною, способом здійснення злочину або кваліфікуючою ознакою складу злочину. Але здебільшого переважають перші два значення.

У вказаних статтях Кримінального кодексу насильство чи включає перераховані нижче види дій, чи наводиться через кому, в одному ряду з ними: нанесення тілесних ушкоджень, побоїв, жорстоке поводження, нанесення образи, мучення, мордування, погроми, звалтування, нанесення удару, примус. Переважно, «наси́льство» виступає як більш широке поняття по відношенню до конкретних протиправних дій (побоїв, нанесення тілесних ушкоджень та ін.), але, іноді співвідношення між цими поняттями втрачають односторонність підпорядкування.

Слід зазначити, що за останні роки була проведена серйозна робота по вдосконаленню законодавства, зокрема, Кримінального кодексу і ми вже не знаходимо таких неузгодженостей, як це мало місце в попередніх редакціях.

Наприклад, у статтях 236 та 237 (Кримінальний кодекс станом на 15.11 1997 р. [див. 14] йшлося про насильницькі дії щодо начальника. У статті 236 п. а) давалася розшифровка «наси́льницьких дій щодо начальника» (це назва статті): «нанесення тілесних ушкоджень, або побоїв начальникові в зв'язку з виконанням ним обов'язків по військовій службі – карається позбавленням волі на строк від двох до десяти років» [14, с.154]. У статті 237 «Образа підлеглим начальника або начальником підлеглого» читаємо: «Образа насильницькою дією підлеглим начальника, а так само начальником підлеглого – карається позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років» [14, с. 155]. Розбіжності між статтями складають три пункти: наявність образи у ст. 237, наявність «виконання начальником обов'язків по військовій службі», не називання конкретних видів насильницьких дій у ст. 237, хоча, скоріше за все маються на увазі дії, що не призводять до тілесних ушкоджень, а є лише образливими. І саме варіативність поєднання цих розбіжностей ускладнює вирішення питання про відповідність конкретного злочину до певної статті і викликає непорозуміння. Наприклад, до якої статті слід віднести нанесення побоїв начальникові, якщо це не пов'язане з «виконанням начальником обов'язків по військовій службі»? Чи можуть бути побої чи нанесення тілесних ушкоджень не образливими?

Але і в теперішній редакції Кримінального кодексу є певні формулювання, які потребують подальшого вдосконалення. У Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України, у тлумаченні статті 180, де йдеться про психічне насильство, дається таке визначення психічного насильства – «це погроза заподіяння фізичної, матеріальної та іншої шкоди (погрози вбивством, нанесенням тілесних ушкоджень, знищенням чи пошкодженням майна, вчиненням інших насильницьких дій)» [17, с. 454]. В той же час, статтею 129 передбачена відповідальність за погрозу вбивством.

Це лише деякі приклади труднощів, що спіткають юристів, які мають справу зі злочинами із використанням насильства. Узагальнюючи результати аналізу вказаних статей Кримінального кодексу, можна зробити такі висновки щодо проблем, пов'язаних з тлумаченням «насильства» у цьому документі:

У Кримінальному кодексі України немає визначення поняття «насильство», не розкритий зміст ознак насильства, і, зокрема, насильства, небезпечного для життя та здоров'я, немає чіткого термінологічного розрізнення насильницьких форм поведінки («насильство», «напад», «нанесення тілесних ушкоджень», «погрози»), існують проблеми в криміналізації насильницьких злочинів.

Ті дефініції насильства, які наводяться у Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу, як правило, визначають «насильство» відносно конкретної статті і не можуть слугувати загальним його визначенням.

Хоча імпліцитно передбачається існування декількох, навіть багатьох видів насильства, зазвичай, під терміном «насильство» розуміється лише «фізичне насильство», що призводить до підміни термінів.

Не проводиться чітка межа між видами насильства.

Термін «насильство» наділяється негативними конотаціями і стає, незалежно від ситуації або контексту, ознакою правопорушення. Таким чином введення в будь-який законодавчий акт цього терміну має автоматично передбачати відповідальність «винних» у насильстві, а з іншого боку, необхідність подолання або усунення цього насильства.

Немає чіткої визначеності осіб (груп осіб), або інших суб'єктів права, чи тих «інших», хто не є суб'єктами права, по відношенню до кого може бути застосоване насильство.

Всі ці недоліки зумовлюють неоднозначність інтерпретації низки понять, пов'язаних з насильством у Кримінальному кодексі.

Далі для того, щоб скласти більш повне уявлення про представленість даної проблематики у законодавстві проаналізуємо три закони України, в яких фігурує термін «насильство».

У «Законі України «Про боротьбу з тероризмом» (див. 8) представлено розуміння насильства перш за все як фізичного насильства, але в ньому крім «захоплення заручників, підпалів, убивств, тортурів» до насильницьких дій відносять також «заликування населення та органів влади», а також «погрози здійснення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей», що в цілому від-

повідає значенню цього поняття в Кримінальному кодексі.

Аналогічне розуміння насильства знаходимо у Законі України «Про охорону дитинства». У статті 10. «Право на захист від усіх форм насильства» читаємо: «Держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють» [див. 9] Безумовно, виглядає дивним поєднання через кому образи та сексуальних зловживань, але зауважимо перш за все намагання захистити дитину «від усіх форм насильства» у назві і «від ... фізичного та психічного насильства» у тексті статті. Перелік через кому після означення цих видів, наприклад, жорстокого поводження та сексуальних зловживань ставить перед нами питання, чи є вони формами насильства, якщо так, то якого саме? Отже, можемо констатувати певну невизначеність терміну у даних законах.

Деякі інші конотації насильства ми знаходимо в Законі «Про попередження насильства в сім'ї», який на наш погляд є серйозним кроком на шляху правового врегулювання злочинів, пов'язаних з насильством. У цьому документі дається визначення декільком термінам, пов'язаним із насильством:

- «насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю;

- фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побиттів, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності; сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статево недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї;

- психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю;

- економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я;» [10].

Крім цього спеціально визначаються поняття «жертва насильства в сім'ї», «попередження насильства в сім'ї», «реальна загроза вчинення насильства в сім'ї», «захисний припис», «віктимна поведінка щодо насильства в сім'ї» [10].

В цілому треба позитивно оцінити намагання чіткого визначення протиправних дій, пов'язаних з насильством у родині, але, як ми спробуємо продемонструвати нижче, філософська невизначеність цього терміну впливає на певні аспекти тлумачення його в законі.

Вкажемо також на те, що різні види насильства визначаються через принципово різні наслідки: «порушення фізичного чи психічного здоров'я», «нанесення шкоди його честі і гідності», порушення передбачуваного законом права на недоторканість, майно та кошти. Знову, як і в Кримінальному кодексі ми бачимо, що «насильство» не є складом злочину, а кваліфікуючою ознакою, тому незрозуміло, чому аналізоване поняття винесено у назву закону. Також треба відзначити, що всі види насильства в цьому законі передбачають умисність, що, на нашу думку, не є безсумнівним у підході до насильства. Дуже нечітким є формулювання «може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю», особливо враховуючи складність визначення такої шкоди, вбачаючи індивідуальні особливості потерпілого, про що, до речі, в законі не йдеться.

Експертні оцінки, які є необхідними, коли йдеться про застосування закону мають спиратися на певні рекомендації правників та інших фахівців. Харківський центр жіночих досліджень, працівники якого розробляли проект цього закону, пропонують у якості тлумачення закону перелік дій та вчинків, які можна віднести до насильства в родині: «використовування своїх переваг – росту, розмірів та сили; навіювання страху за допомогою розповідей, дій, тестів, поглядів; крики, стресогенну поведінку; жорстокість щодо інших істот; погрози покинути дитину; самогубства; заподіяння фізичної шкоди; шкоди іншим людям, тваринам, рослинам тощо; погрози розлюбити дитину; загроза суворого покарання Богом, судом, міліцією, школою, спецшколою, притулком, родичами та психіатричною лікарнею; приниження; використання скарг для тиску на дитину; використання дітей у якості довіре-

них осіб; крики; непослідовність; присоромлення дитини; використання дітей у конфліктах між батьками; «торгівельну» поведінку одного з батьків щодо любові до дитини»[29].

Такий коментар, на наш погляд, не позбавлений розмитості і не дозволяє уникнути суб'єктивізму у рішеннях тим, хто буде опікуватися конкретними справами. Чого варті, наприклад, у якості «індикаторів» насильства «загроза суворого покарання Богом», якщо йдеться, скажімо про релігійну родину, чи «присоромлення дитини»? А як можна чітко визначити «непослідовність» чи, навпаки, «послідовність», особливо, коли йдеться про дитину, що росте, а тому, зрозуміло, виховні методи потребують гнучкості? Але більш важливо, що в цьому коментарі не йдеться про умисність заподіяного насильства, що певною мірою суперечить закону.

Наведемо ще одне визначення насильства, що належить Н. Врублевській, яке покликане допомогти врегулювати стосунки з дітьми.

«Насильство – це явище, що виникає з діяльності людини. Насилля є умисним порушенням прав і свобод іншої людини, що спричиняє фізичну та моральну шкоду» [3, с. 11].

Розгляд лише декількох аспектів даного тлумачення насильства, які мають відношення саме до порушень прав дитини, призводять до висновку, що така дефініція фактично лишає завдання визначення, чи мало місце насильство, експертам, соціальним працівникам і суддям, а відтак є проблематичною. Щодо насильства по відношенню до дитини, то зрозуміло, що більшість випадків такого насильства викликана мотивами виховання і навряд чи можуть бути визнаними «умисними порушеннями». З точки зору батьків певні виховні методи є корисними, бо застосовувалися і їх батьками, результатом чого, на їх думку, є безумовний позитив їх сучасних соціальних та людських досягнень. Крім того, у виховних ситуаціях дуже складно оцінити моральну шкоду, образа чи навіть страждання дитини не є достатніми критеріями, бо можуть бути викликаними, наприклад, незадовільною оцінкою в школі, що, зрозуміло, не кваліфікується як шкідливий вплив на дитину.

Отже, констатуємо, що, незважаючи на намагання чітко визначити насильство в сім'ї та його види, даний закон та коментар до нього не дозволяють чітко визначити певні дії родичів як насильницькі, а експертні оцінки, які передбачаються законом, неможливо позбавити суб'єктивності за допомогою визначень насильства та його видів, які даються в законі. Ці ж вади притаманні

і правовій літературі щодо насильства по відношенню до дітей.

Наступним кроком нашого аналізу буде порівняння експлікованого чи імпліцитного розуміння насильства в наведених правових документах і тлумачення насильства в юридичній літературі. Почнемо з визначень в юридичних словниках та енциклопедіях.

У Юридичній енциклопедії (Київ) ми знаходимо таку дефініцію насильства: «умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу, проти її волі, що спричиняє цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на людину здійснюється вчиненням певних умисних діянь» [32, с. 168].

Юридична енциклопедія під редакцією М.Ю.Тіхомірова (Москва) дає таку дефініцію: «Насильство (англ. violence) – фізичний та психічний вплив однієї людини на іншу, яке порушує право громадян на особисту недоторканість (у фізичному та духовному сенсі)» [28, с. 342].

На нашу думку такі визначення не розкривають правового змісту даного поняття, зокрема, чи йдеться в першому визначенні про факт насильства чи лише про загрозу його, коли «вплив .. містить в собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди...»? З цього визначення випливає, що у насильства завжди має бути злочинна мета, що на нашу думку не є вірним.

Також далі будуть аналізуватися такі види насильства, як системне, символічне, які ніяк не відображені у цьому визначенні, вони, крім того, по-перше, не передбачають суто міжособових відносин, по-друге, не можуть бути визнані суто «умисними діяннями».

Щодо другого визначення: воно відсилає нас до ще більш «розмитого» поняття «недоторканості» і містить в собі ті ж самі вади. Також треба зазначити, що обидві статті відносять насильство до злочинних діянь і не враховують легітимного насильства.

Наведемо ще декілька юридичних визначень насильства:

Згідно визначенню Ф.Джавадова, це «суспільно-небезпечний, протиправний, умисний вплив на організм людини, здійснюваний проти його волі та спрямований на спричинення шкоди життю та здоров'ю» [5, с. 11].

Дефініція Л.Сердюка виглядає так: «Зовнішній з боку інших осіб умисний та протиправний вплив на людину (або групу осіб), здійснюваний поза або проти його волі та здатний призвести до органічної, фізіологічної та психічної травми, та

обмежити свободу його волевиявлення та дії» [25, с. 22].

Д.Попов визначає насильство як «суспільно-небезпечний, протиправний, умисний вплив, який здійснюється однією особою на іншу, що спричинило чи може спричинити заподіяння шкоди, передбачуваної законодавством» [21, с. 34].

У цих трьох формулюваннях відзначимо шість аспектів, які з нашої точки зору не є незаперечними у тлумаченні даного поняття – це вплив, який характеризують умисність, протиправність, спрямованість проти волі, заподіяння шкоди, об'єктом, якого виступає людина або група осіб.

Як ми спробуємо показати далі насильство може бути неумисним, легітимним, непов'язаним саме з волею, таким, що не заподіює шкоди, спрямованим не проти людей, а, наприклад, проти тварин.

Отже, наведені визначення, скоріше експлікують проблемне поле, пов'язане з розумінням насильства, ніж дають остаточну дефініцію, яка б могла слугувати основою для використання терміну у текстах законів та інших правових актів.

Треба сказати декілька слів стосовно історико-правового аспекту насильства у вітчизняному праві. Уперше узагальнююче поняття злочинного насильства згадується в Статуті князя Ярослава про церковні суди (XI ст.): «насилить» означає один зі способів викрадення нареченої для вступу в шлюб. З 1845 р. (йдеться про «Уложения о наказаниях уголовных и исправительных») законодавчий термін «насильство» («насилие») тлумачився вузько як побиття або інші дії, що спричинили фізичний біль. З того часу законодавчий термін (він означав тільки фізичне «насильство») розумівся вузько, як побої або інші фізичні дії, що спричиняли біль [31, с. 6–8].

Зазначимо, що у вітчизняному праві поняття «насильство» з'являється не як запозичення конкретного терміну, скажімо, європейського права, а має свою власну історію і безпосередній зв'язок з культурою, в тому числі і відповідні зміни в законодавстві відбуваються саме під впливом змін у суспільній свідомості (до речі, така ж доля даного поняття і в іноземному праві). Тобто краще розуміння «насильства» в праві можливе саме через прояснення культурних конотацій цього поняття.

Не дивлячись на визначальну роль насильства у творенні історії (згідно П.Рікьору насильство та історію поєднує знак дорівнює [22, с. 27]), у текстах давніх культур ми знаходимо здебільшого моральне засудження насильства. Це стосується і даоської книги «Дао де цзін», і буддизму, в якому обґрунтовувалося поняття ахімси (неза-

подіяння зла іншим), давньоєгипетських та давньоєврейських писань. Але в давніх культурах ми також зустрічаємо інтерпретацію насильства як справедливого, наприклад, у Біблії, у вигляді «Божої кари». Право на таке насильство належить лише Богові (у монотеїстичних релігіях), або спеціально визначеним силам, наприклад, персоніфікованим «силам карми», які, здійснюючи його, не несуть відповідальності перед Вищим судом. Але приєднання до певних проявів Вищої сили можливе як раз через застосування реального чи символічного насильства, наприклад, з допомогою ритуалів кривого родичання або єднання у культовому причасті до жертвовної крові. Позитивний сенс цих обрядів – набуття учасниками нових якостей, укріплення соціальних зв'язків, утвердження групової моралі (закону).

Ці аспекти розуміння насильства знайшли закріплення у культурі в поняттях «справедливого» та «легітимного насильства». Так потрактоване насильство має довгу еволюцію, одним з етапів якої є його десакралізація (починаючи з Нового часу) і осмислення як прерогативи держави.

Х. Нибур вбачав у насильстві «Природну форму політичної діяльності і соціальної поведінки людей». За його думкою військові, насильницькі засоби боротьби за владу та привілеї є такими ж унормованими як і мирні, ненасильницькі [16].

Л. Гумплович та К. Каутський оцінювали насильство, завоювання як первинний фактор історичного розвитку, утворення класів та держав. [16] Незважаючи на неоднозначність сучасних оцінок концепцій Р. фон Ієрінга та Л.Гумпловича., треба вказати на їх теорії походження та існування держави та права, в яких насильству відводиться провідна роль. Р. Ієрінг фактично підпорядковував право державі, Полемізуючи з історичної школою права, зокрема Савінї, яка тлумачила створення та розвиток права як поступовий, безболісний та мирний процес, подібний до становлення та еволюції мови, Р.Ієрінг у праці «Боротьба за право» обстоює протилежне: «Життя права є боротьба народів, державної влади, прошарків населення, індивідів», «будь-яке право в світі має бути здобуто у боротьбі». Фактично у цій боротьбі припустимим є і застосування сили проти тих, хто чинить опір державі [див. 16].

Л.Гумплович виступає категорично проти того, щоб характеризувати державу як орган вмиротворення, примирення протилежних інтересів. Йому належить бути органом примусу та насилля. Згідно Л.Гумпловичу, існування суспільства без державного примусу неможливо. «Для держави,— пише Л.Гумплович,— право і правопо-

рядок, якщо на них дивитися з висоти історії, є лише засобами» [16].

Такі погляди на насильство є радикальними і навряд чи виваженими, але і протилежні точки зору не виглядають беззаперечними. Сучасний дослідник Б.Крик пише: «Тенденція приниження або забуття позитивної ролі насильства містить в собі небезпеку хибної інтерпретації характеру та причин певних соціальних явищ... Поняття «насильство» та «творення» («созидание») знаходяться значно в більш тісному та прямому зв'язку одне з одним, ніж це нам уявляється» [16].

М. Вебер, також пов'язуючи насильство з функціонуванням держави, зокрема стверджує, що державу неможливо визначити соціологічно у термінах її цілей або змісту її діяльності, оскільки немає такої задачі, яка була б винятковим надбанням держави. Тому чітко окреслену ознаку держави треба шукати у засобах, що вона використовує. Таким засобом, на його думку, й виступає насильство. Державне, легітимізоване насильство, таким чином, розуміється як нейтральний засіб, втрачаючи суто негативні моральні конотації.

Ханна Арендт не заперечує, що феномен влади необхідно містить елемент «обмеженого» насильства, хоча в той же час вона вважає, що не можна зводити владу до «негативної» функції насильства.

Щодо видів насильства, які може використовувати держава, то, наприклад, Е. Дюркгейм стверджував: «Непряме насильство також успішно придушує свободу», [6, с. 390], а Е.Тофлер вважав неповноцінною владу, засновану на тождності сили та насильства. Розвиваючи саме цю думку Тофлера, С.Сливка говорить про необхідність збалансованості в суспільстві, а насильство має виступати якщо не в якості віртуальної можливості, то як надзвичайний захід: «Запобігання до насильства свідчить про те, що в суспільстві вичерпується потенціал для ведення конструктивного діалогу і боротьба ідей переростає в боротьбу проти особистостей, які є їх носіями» [26, с. 170]. Але в цих трьох останніх інтерпретаціях насильство не повинно зникнути з владного простору, а має виступати як важливий аргумент держави у взаємодії з суспільством, який може бути задіяний за умов необхідності, а відтак його значимість не зменшується, а просто набуває іншого статусу.

Саме так, як легітимацію владного насильства, осмислює феномен права і німецький філософ права Густав Радбрух [див. 23].

Витлумачення насильства К.Марксом та Ж.Сорелем можна представити як апологію справедливого насильства, яке вже постає як ан-

тидержавне, але його виправдовує «історична правда». Шевченкове: «Поховайте та вставайте!» як і багато інших гасел національно-визвольних рухів передбачають подібне тлумачення справедливого і історично виправданого насильства.

Отже, в якості попереднього висновку, зазначимо, що намагання представити насильство виключно як негативне явище, що ми бачили у законах та правовій літературі, бажання усунути чи подолати його, певною мірою виглядає конфронтаційним по відношенню до інших сфер культури. Характер присутності насильства в культурі від початку набув певної аксіологічної амбівалентності, яка характерна і для культури сучасної, зокрема, літератури та мистецтва, що яскраво ілюструє літературознавче дослідження Д.Жмурова.

Цей автор у статті «Насильство (агресія) і література» [див. 7] наводить класифікацію так званого інтердискурсивного насильства в літературі. Зображення насильства на папері, з його точки зору, може бути способом зорієнтування читача, створення настрою та фону. Хоча ця класифікація не позбавлена вад, наведемо основні види насильства представлені в ній:

Фізичне насильство — будь-яке порушення фізичної цілісності персонажів.

Моральне насильство — відбувається тоді, коли персонажу спричиняються душевні страждання. Образ «морально «згвалтованої» людини змалював М.Гоголь у повісті «Шинель».

Нейтральне насильство. Воно, з точки зору автора використовується для того, щоб показати негативних та позитивних персонажів, (хоча ця думка Д.Жмурова виглядає суперечливою). Таке насильство зустрічається досить часто. Наприклад, у «Мері Поппінс» Памели Треверс змальовується така картина: «...Потім Мері зробила дуже дивну річ — вона відламала у себе два пальці і дала їх Джоні та Барбі...».

Гротескне насильство. Наприклад, «жорстокість» як інструмент «парадоксу» в літературі.

Трагічне насильство. Емоції, які Аристотель визначив як сутність трагедії, це співчуття та страх. А отже, сцени насильства, що викликають співчуття, і є трагічні.

Гумористичне насильство. Ось одна з репліка з твору А. Бірса «Клуб батьковбивць», яку промовляє матір, звертаючись до свого сина, щойно відрізаного вуха немовляті у колисці: «Джон, ти мене дивуєш».

Традиційне насильство. Воно часто зустрічається у казках. Це, наприклад, сюжети про битви богатирів зі злими силами.

Дидактичне насильство.. Тобто з допомогою «насильства» навчають.

Сцени «насильства» необхідні для підвищення рівня контролю над дитиною або для подальшої її соціалізації.

Магічне насильство. Наприклад, колискові з побажанням смерті дитині, яке, можливо, ініціює символічний перехід її до сну.

Методологічне насильство. Використовується як засіб виразу художньої концепції. «Єдине, що реально впливає на людину – це жорстокість» (А. Арто).

Грова агресія. Уявіть ситуацію: вас на вулиці оточує натовп дивно одягнених людей, вони голосно кричать, щось вимагають, погрожують... Те, що виглядає, як агресія, слов'янський обрядовий фольклор...

Дотекстуальна агресія. Вона має місце у випадках, коли автор намагається зрозуміти свого героя і вчиняє акт агресії, щоб вжитись у його роль.

Посттекстуальна агресія має місце у випадках, коли письменник здійснює вигаданий ним злочин.

Крім цього Д.Жмуров наводить як види інтердискурсивного насильства: конкуренцію, грубість, стосунки з родичами, асоціативну агресія, праве (неправе) насильство.

Підсумовуючи занурення в літературний контекст, констатуємо, що насильство в культурі може бути амбівалентним, а його зображення – невід'ємна частина мистецтва, в тому числі призначеного для дітей.

Перейдемо до філософських визначень насильства, і почнемо саме з тих позицій, які, на наш погляд, сформували сучасне праворозуміння.

Російський філософ Іван Ільїн у полеміці зі Львом Толстим пропонував свій варіант вирішення проблеми визначення «насильства». Він вважав, що доцільно зберегти термін «насильство» для позначення всіх випадків ганебного (предосудительного) примусу, що йдуть від злої душі, або спрямовуючого на зло, – і встановити інші терміни для позначення неганебного (непредосудительного) примусу, що йде від доброзичливої душі або спонукає до добра. Тоді, наприклад, поняттю самопримушування будуть підпорядковані, з одного боку, поняття самоспонування і самопримусу, з іншого – відповідні види психічного та фізичного самонасильства, і далі, поняттю зовнішнього примушування будуть підпорядковані, з одного боку, поняття психічного спонування, фізичного спонування і припинення (пресечення), з іншого – відповідні види психічного насильства над іншими; і тільки

тоді крізь прояснену термінологію, вперше, на думку філософа, виявиться проблема неганебно-го (непредсудительного) примушування і його різновидів як така. [12, с.53–54].

Немов би виконуючи настанови І.Льїна, законодавство (в даному випадку українське) засуджує насильство і намагається замінити це поняття синонімами (примус), якщо йдеться про ті діяння, що не є злочинами чи аморальними вчинками.

Але таке тлумачення аналізованого поняття звужує його і намагається викреслити з «семантичного поля» дуже суттєві сектори «справедливого покарання», «відплати», і, безумовно, виглядає на сьогоднішній день анахронічним. Розмежування понять примус та насильство, особливо коли йдеться про політико-правову сферу, не є характерним для більшості мислителів, які аналізували дану проблематику. У першу чергу це стосується вже згаданих М.Вебера та Х.Арендт, підхід яких до держави як до «інституту примусу–насильства» вже згадувався. І тому, незважаючи на спроби деяких правознавців розмежувати ці два поняття [див.18] задля того, щоб зберегти за державою право на «примус», а поняття «насильство» використовувати для таврування правопорушників, ми будемо спиратися саме на широке трактування насильства, яке включає в себе різні способи примушування.

Далі спробуємо звернутися до сучасного суто філософського контексту і, зокрема, спробуємо продемонструвати, що сучасний філософській підхід до визначення насильства не може ґрунтуватися на пропонованому І.Льїним моральному фундаменті.

Для прояснення сучасної ситуації філософського осмислення насильства звернемося до книги професора Йельського університету Б.Капустіна «Моральний вибір у політиці» [див. 13]. Автор, аналізуючи західну літературу щодо «насильства» доходить дивного висновку: «У літературі — і особливо у сучасній — повторюються міркування про те, що політичній теорії майже нічого сказати про насильство і вона має залишити цю тему «технікам» від політики (Х.Арендт), що насильство взагалі навряд чи є корисним поняттям (Д.Річз), що проблема його визначення не має рішення (Ж.Бодріяр), що філософія не цікавиться насильством (О.О'Ніл), що немає загальної теорії насильства і не слід чекати на її появу (Д.Муро-Руїз), що проблема насильства давно і надійно «маргіналізована» в західній політичній філософії, і саме намагання до її осмислення вимагає певних зусиль задля реконструкції вже усталених філософських конвенцій (Е.Больсин-

жер)» [13, с. 283]. Складність визначення, так, принаймні здається Б.Капустіну, примушує М.Фуко відмовитися від оперування терміном «насильство» і «розчинити» його в позбавленій якогось нормативного виміру концепції влади як «дисциплінування» та «нормалізації» [13, с. 304–305].

Початок використання терміна «насильство» дав Аристотель, який у «Фізиці» та «Метафізиці» використовував поняття *biai* та *biaios*, які означають протидію природі, у розумінні внутрішньої природи речі. Таке розуміння насильства корелює з протиставленням його «потребам» жертви, які не задовольняються, або «потенціалу», який не розкривається в результаті заподіяного насильства. Недоліками такого підходу, який характерний і для багатьох сучасних дослідників (Й.Гальтунг) і, до речі, представлений у «Законі про захист від насильства в сім'ї», є складність визначення природи та природних потреб. Проблемність «фундаментальних потреб» полягає у неможливості тлумачити їх як «об'єктивні сутності» людського життя, що не залежать від інтерпретацій тих, хто ці потреби відчуває і тих, хто їх задовольняє. Якщо ж визнати, що «фундаментальні потреби» культурно-історичний продукт інтерпретацій, то визначення насильства, яке базується на цьому понятті виглядає «порожнім».

Серед інших Б.Капустін аналізує лінгвістичний підхід до проблеми П.Рікьора, який намагався розрізнити насильство та інформацію в мові. Подібні способи визначення насильства використовують і інші автори [див. 4]. Але цей підхід має серйозну опозицію в філософії. Т.Адорно в результаті інтерпретації духу та сенсу гегелівської філософії, утворює формулу «думка–праця–насильство». А Л.Вітгенштейн та Р.Нозік, продовжуючи це міркування, приходять до висновку, що будь-яка логічна аргументація є кінець кінцем насильницькою, бо примушує під тиском раціональних аргументів прийняти точку зору, яку ми відхилили до того. Яскраві, на думку деяких дослідників, приклади такого «систематичного насильства над співрозмовниками» являють бесіди Сократа, змальовані у ранніх діалогах Платона.

Далі Б.Капустін присвячує багато уваги розгляду та критиці визначення англійського філософа Джона Кіна: «Насильство краще розуміти як небажаний фізичний вплив груп (людей) та/або індивідів на тіла інших, які в результаті цього зазнають наслідків, які варіюють від шоку, синців, подряпин до каліцтв навіть смерті. Насильство — акт, що виражає стосунки, в яких об'єкт насильства недобровільно третирується не в якості суб'єкта, чия «іншість» визнається та

шанується, а лише як річ, яка потенційно заслуговує того, щоб йому заподіяли шкоду або навіть ліквідували» [13, с. 284–285].

Погоджуючись з Б.Капустіним, що Д.Кін звужує поняття насильства, зводячи його до суто фізичного впливу, зосередимо увагу на іншому аспекті критики. Дослідника не влаштовує спрямованість впливу проти «бажань» жертви насильства, він вважає, що не бажання, а воля та розум мають дискримінуватися у випадках, які вважатимуться насильством.

«Розум, представлений як гегелівський «об'єктивний дух», тобто як раціональна організація життя людей у суспільстві, є пригнічення (подавлення) насильства — злочинів, необґрунтованих замірів, хаосу, який несе неприборкана стихія приватних егоїзмів. Філософія як артикуляція Розуму ладна явити теорію його розвитку та побудови, тобто того, як відбувається придушення насильства. Але в цій теорії придушення насильство буде завжди чимось таким, що витісняється та вислизає» [13, 284]. Щоб вловити цей феномен, Жак Деріда вигадав вдалий, за думкою Капустіна, вираз: «конститууюче Інше». Йдеться про поняття, певною мірою опозиційне й корелятивне до того, що визначається. Щодо насильства, як це тлумачить Капустін, таким поняттям виступає Розум. «Без пригнічуваного насильства саме існування Розуму не виправдане і незрозуміле, і в цьому сенсі Розум залежить від насильства та конститується ним» [13, с. 318].

Дозволимо собі не погодитися з дослідником і, посилаючись на наведені нижче підходи до насильства (П.Бурдє, Й.Гальтунга та ін.), стверджувати, що таке уявлення про насильство дуже звужує межі цього феномену, як він представлений у соціальному житті і в сфері права. Приклади, що наводяться Б.Капустіним у книзі і дискусія з ним підчас Міжнародної наукової конференції в Алмати (липень 2005 р.) виявили, що згідно такому розумінню насильства, воно не може мати місця, наприклад, по відношенню до дітей, бо діти не наділені Розумом в «гегелівському» його розумінні. І, зважаючи на правовий аспект проблеми, такий підхід ставить під сумнів необхідність «захисту дітей від насильства» і прийняття відповідних законів.

Але ґрунтовний і масштабний аналіз «насильства» Б.Капустіним заслуговує на окреме звернення до його книги. У цій статті ми лише наведемо ще один «деконструктивістський» по відношенню до можливостей визначення насильства, але евристичний аспект його підходу до проблеми. Йдеться про розрізнення насильства як

факту і моральної його оцінки. Російський вчений дуже слушно зауважує, що зведення насильства до порушення моралі, а подібних визначень він наводить декілька, нічого не відкриває в природі насильства. Наприклад, «американський філософ Бернард Герт так відповідає на питання «Що таке насильство?»: Це порушення заповідей Декалогу (особливо перших трьох)» [13, с. 295]. (Скоріше за все йшлося про інші за нумерацією заповіді Мойсея – Д.К.)

Такі визначення згідно Б.Капустіну є бездоганними, бо абсолютно беззмістовні. «Насильство не посідає нічого, чого би не було в моралі, а лише наділяє його зворотним знаком. Обертання в порожнечі досягає апогею, коли з'ясується, що і в моралі немає ніякого змісту. Бо сама мораль – це є форма думки. Який може бути зміст в «золотому правилі» до тих пір поки воно не застосоване до чогось?» [13, с. 295]. Капустін відзначає, що подібні визначення називають паразитичними. До цього ж типу належать і ті дефініції, які протиставляють насильство законові. Наприклад: «не санкціоноване законом використання сили» [13, с. 295], так пише інший американський філософ Роберт Пол Волф. А відтак, зведення насильства до аморального чи протизаконного застосування сили є такими, що лишують проблему визначення невирішеною, бо саме правове тлумачення насильства вже ґрунтується на немов би внутрішньо притаманній насильству аморальності чи протизаконності. Ми вище наводили подібні визначення насильства, які досить розповсюджені в юридичній літературі і законах. І бачили, що насильство у деяких законах наділяється характеристикою внутрішньо притаманної злочинності, хоча ця злочинність, як це впливає з такого роду визначень, має бути порушенням якогось закону, а без вказування на конкретний закон, втрачається сенс таким чином визначеного поняття.

Але якщо протиставлення насильства моралі взагалі дійсно виглядає беззмістовним, то певні моральні категорії, як наприклад «любов», у певних філософських традиціях можуть бути більш евристичними у сенсі визначення насильства. Можна згадати відому статтю Л.Голстого «Закон насильства та закон любові». Цю ж лінію продовжує А.Гжегорчик «Розглядаючи способи та умови ненасильницьких дій, ми відзначили, що ці дії пов'язані з певним моральним ідеалом поведінки в конфлікті... Цей ідеал є моральним наслідком установки, яку можна назвати любов'ю до кожної людської істоти» [4, с. 64].

Аналіз намагань визначення насильства через

протиставлення певним категоріям, а також через *genus proximum* та *differentia specifica* (найближчий рід та видову ознаку) підштовхнув нас до спроби сконструювати два ряди понять – тих, які є протилежними до насильства і тих, через які воно визначається.

Корелятивними до насильства є негативний вплив, примус, заподіяння шкоди, погроза, мучення, панування, влада, дисциплінування, нав'язування, маніпулювання. Опозиційними по відношенню до насильства в різних його інтерпретаціях виступають поняття права, закону, свободи, волі, бажання, здоров'я, життя, безпеки, потреб, користі, розуму, моралі, любові, екологічності поведінки.

Отримавши цей перелік, ми з певною ймовірністю можемо визначити межі, нехай дуже широкі, в яких можна говорити про прояви насильства. Аналіз цих списків в контексті присутності «насильства» в правотворчості (та правозастосування) може бути темою окремого дослідження, але навіть просте перерахування даних термінів дозволяє окреслити «тезаурус» насильства у сучасному філософсько-правовому дискурсі.

Говорячи про сучасність, треба окремо виділити види насильства, які почали досліджуватися лише в останні десятиліття, в першу чергу до них можна віднести структурне та символічне насильство.

Структурним називається включене у соціальну систему насильство, яке виявляє себе у нерівному розподілі влади і, як результат, у нерівних можливостях. Воно виступає засобом, який використовує влада задля режимів перешкоди індивідам та групам повністю реалізувати свій потенціал. Автор даної концепції, Йоган Гальтунг, зазначав, що таке «насильство» синонімічне соціальній несправедливості. Якщо спроектувати це розуміння насильства на законодавство, то ми побачимо, що воно ніяк не враховується у аналізованих законах, що ще раз демонструє відмінність філософських та правових інтерпретацій терміну.

Згідно П. Бурд'є [див. 2], суспільство являє собою сукупність стосунків (відносин), які утворюють «поля», що відповідають різним типам влади. За його думкою неможлива редукція одного поля до іншого. Одним з центральних понять його теорії є *Habitus*, структуровані соціальні стосунки, сукупність схем інтеграції та інтеріоризації різних полів, система сталих групових та індивідуальних установок, орієнтацій, які функціонують як матриці сприйняття та способів діяння. *Habitus*, структуруючи сприйняття, мислення, та поведінку, відтворює соціально-культурні правила, «стилі життя» різних соці-

льних груп. Будь-яка влада тримається не тільки за рахунок прямого насильства, а здебільшого через визнання її легітимності. Таким чином влада здійснює «символічне насильство», нав'язуючи свою систему значень, ієрархію цінностей, які набувають «природного» характеру. Символічна влада виникає і функціонує за співучасті пригнічуваних нею людей. Легітимність такої влади ґрунтується на незнанні, несвідомому прийнятті панівних цінностей та установок. Незнання, за думкою Бурд'є, це неповне або містифіковане знання. «Структурна містифікація» – не є свідомим обманом, оскільки під її впливом перебувають і самі містифікатори. З допомогою «символічного насильства» кристалізується система відносин «панування–підкорення». Тут ми також маємо констатувати, що дана інтерпретація насильства не знайшла поки що місця у правовому дискурсі, і зокрема, в законодавстві. Хоча аналіз різних видів насильства у сім'ї чи у системі освіти (йдеться про сучасні експертні методології) має виявити такий його вид, причому він «вмонтований» у сімейні та освітні відносини на рівні структурних складових, і виокремити таке насильство, «подолати» його можна лише зруйнувавши самі ці соціальні інститути. А отже ми ще раз бачимо, що філософська інтерпретація аналізованого поняття передбачає конотації, які не відповідають базовому тлумаченню та «стигматизації» насильства у праві.

Слід зазначити, що намагання знайти нові інтерпретації феномену насильства тривають, наприклад, Ж.Бодрійяр відносить всі раніше визначені види до так званого експлозивного насильства, а надбанням сучасності, на його думку, виступає «імпульсивне насильство» [див. 1, с. 117–127].

Аналізуючи феномен насильства з точки зору можливого подальшого розвитку уявлень про нього, доцільно звернутись до визначення насильства у Словнику з прав людини, яке, на наш погляд, дає один з варіантів осягнення перспектив майбутнього розуміння насильства. «Насильство – це демонстрація сили для надання впливу або знищення. Воно може бути зображено як декілька концентричних кіл із чітким «ядром» у центрі і розмитих по краях:

1. Ядром можна вважати пряме фізичне насильство, заподіяне людям;
2. Опускаючи обмеження «фізичне», ми можемо включити «психологічне насильство», ментид, зловмисні маніпуляції і т.п.;
3. Опускаючи обмеження «пряме», ми можемо включити непрямі форми насильства;

4. Опускаючи обмеження «людей», ми можемо включити інших живих істот: насильство, жорстокість до тваринних;

5. Опускаючи обмеження «організмів», ми можемо включити екоцид, насильство стосовно навколишнього середовища;

І так далі, опускаючи усе більше обмежень, ми можемо розширити поняття насильства, включивши в нього:

1. Насильство стосовно структур, систем, ідеологій і т.п.;

2. Насильство стосовно самооцінки, гідності, незалежності і т.п.;

3. Оформлене соціальне насильство або «соціальна зіпсованість», що означає зменшення життєздатності або індивідуальної придатності в силу традицій, звичаїв, обрядів населення.

4. Інституціональне насильство;

5. Структурне насильство» [27].

У цьому визначенні підкреслюється дуже важливий, на наш погляд, момент: динаміка історичного розгортання—усвідомлення насильства, яке призводить в тому числі й до розширення кола визнаних жертв насильства, яке було до певного часу обмежене лише людьми. І цей аспект інтерпретаційного переосмислення вже знаходить відображення в правотворчій практиці.

За даними інтернет-сайту *America.ru* у штаті Мен законодавчі органи обмірковують прийняття нового закону, який захищає домашніх тварин. Ініціатори закону виступають за те, щоб домашні тварини теж відносилися до категорії тих, хто потребує захисту правоохоронців у випадках, коли хтось з власників постійно вдається до насильницьких дій і загрожує іншим родичам. Необхідність прийняття даного акту зумовлена частотою випадків, коли задля впливу на своїх жертв домашні тирані використовують улюбленців другої половини чи дітей. Цей приклад, як і корелятивні формулювання харківських правозахисників: «Психологічне насильство проявляється також у ... шкоді, що її спричинено домашнім тваринам» створюють, на наш погляд, можливість перспективи долучення до категорії об'єктів насильства представників тваринного світу. Ще одним кроком у напрямку здійснення такої можливості є включення в кримінальний кодекс статті, що передбачає покарання за «мучення тварин», а «мучення», як трактується у декількох статтях Кримінального кодексу є одним з видів насильства.

У коментарі до статті 209 Кримінального кодексу України «Жорстоке поводження з тваринами» об'єктом злочину визначаються «моральні

засади суспільства в частині ставлення до тварин. Небезпека цього злочину полягає в тому, що жорстокість виявлена щодо тварин, стає нормою поведінки, поширюється і на взаємини з людьми, відіграє негативну роль у вихованні молоді. Предметом цього злочину є тварини, що належать до хребетних.... Об'єктивна сторона злочину може виражатися у двох формах:

– знущання над тваринами,

– нацькування тварин одна на одну» [17, с. 700].

Аналізуючи цитований уривок, ми бачимо, що коментатори Кримінального кодексу так чи інакше намагаються уникнути визнання тварин об'єктом насильства, а відтак і відповідної кваліфікації злочину. Але логіка підказує, що негативна моральна складова насильства, проти якої спрямований цей закон, проявляється безпосередньо, а не опосередковано, у жорстокому ставленні і до тварин.

Додамо цікаву думку Р.Порті: «Засноване на засадах свободи та релятивізму, сучасне суспільство не визнає спільних властивостей людської природи, крім одного: здатності відчувати біль. Виступаючи як позалінгвістична даність, біль є феноменом, зрозумілим без словників»[24].

Розвиваючи цю думку можна з одного боку прийти до чергового, але евристичного визначення насильства («вплив, який спричинює біль»), а з іншого усвідомити, що, дійсно, не тільки люди можуть від нього потерпати: А отже, біль може бути ще одним індикатором насильства.

Евристичним може бути також розгляд насильства як особливого аспекту комунікативного акту. Слід зазначити, що в певному секторі діянь чи ситуацій, у яких ми можемо зафіксувати насильницьку складову, розуміння події комунікантами може співпадати, але це співпадіння лише окреслює консенсусний відрізок насильства. А поза межами цього відрізка, але так би мовити на прямій «насильства» ми знаходимо добровільно обраний примус, свідоме чи неусвідомлене делегування певної частини свободи, когнітивний дисонанс волі та бажань або різних мотивів, прагнення до протиборства з іншою силою. Ускладнене цими конотаціями явище не може бути однозначно трактованим ані з точки зору моралі, ані з позиції права. Ставлення до «іншого» в комунікації може розглядатися лише як один елемент комунікативної стратегії або комунікативного акту. І стратегія і акт передбачають багато разів відображене у дзеркалі «іншого» ставлення до нього «я» і усвідомлення цього ставлення з боку «я». Така безкінечність має свої точки фіксації, які і повинні бути розглянуті в якості конк-

ретних ситуацій і слугувати для визначення правового статусу стосунків між комунікантами. Ці ситуації можуть підпадати під урегульовані законом випадки, а можуть створювати нові «кейси», які вимагають новацій у законодавстві.

Саме проблематика «наси́льства», як ми намагалися показати, приховує багато підводних каменів, зіткнення з якими буде призводити до поглиблення правового розуміння поняття та уточнення законодавчих актів.

Висунемо гіпотезу, що задля нормального існування суспільства в тому числі, сучасного, зберігається необхідність насильства. Владне насильство є атрибутом держави і тому навряд чи може обговорюватись його усунення. Аналіз присутності інших видів насильства – структурного, економічного та інших теж не дозволяє говорити про них, як про злочини конкретних осіб чи організацій. Наявність психологічного насильства в міжособових та суспільних стосунках є складним явищем, яке визначити досить важко, особливо маючи на увазі проблему усвідомлення такого насильства його жертвою чи жертвами і вже згадану неоднозначність комунікативних вимірів насильства. Тому подолання психологічного (психічного) насильства навряд чи є задачею суто правовою, а покарання за нього не може бути врегульованим правом без спеціальних експертних процедур із залученням психологів, педагогів, соціальних працівників.

Проблема подолання насильства в суспільстві, справедливого покарання за злочинне насильство, захисту від насильства, в тому числі, дітей, має вирішуватись на шляху теоретичного – правознавчого, філософського, психологічного, соціологічного – осмислення насильства та пов'язаних понять, наприклад «культ насильства». Дуже важливим є прояснення моральної чи аморальної складової насильства, відокремлення розуміння насильства як факту від морального засудження будь-якого насильства.

Ми бачимо три шляхи можливого узгодження філософського розуміння насильства та необхідності правового визначення терміну. Перший – відмовитися від криміналізації насильства як такого, а вважати його обтяжуючою обставиною. Тут мається на увазі лише фізичне насильство, яке в такому випадку дорівнює застосуванню сили.

Другий: чітко розрізнити легітимне і нелегітимне насильство. Задля цього необхідно буде вирішити проблему суб'єкту та об'єкту насильства, класифікувати види насильства і визначитися з тим, на що спрямоване насильство: на будь-яку шкоду, протидію волі чи бажанням жертви.

Важливо окремо визначити легітимне насильство, зазначити суб'єктів права, які можуть бути наділені правом на насильство: держава, батьки, вихователі, інші, і чітко встановити межі припустимого легітимізованого насильства.

Третій: усвідомлюючи динаміку розуміння насильства, представлену, наприклад, у визначенні Словника з прав людини [27], намагатися пристосувати законодавство до розширення кола суб'єктів, жертв та видів насильства.

Перший варіант корелює зі ставленням до насильства у Кримінальному кодексі і деяких згаданих законах, але приймаючи його, треба відмовитися від поняття «психічного насильства» та переглянути «Закон про захист від насильства в сім'ї», у якому, нагадаємо, йдеться також і про економічне та інші види насильства.

Щодо другого варіанту, на нашу думку, кращим вирішенням проблеми спрямованості насильства є протидія бажанням, тобто визначення Д.Кіна, в якому фігурує «небажаний вплив». Це дозволяє мати більш чіткі критерії для встановлення чи мало насильство місце в певному випадку.

Третій шлях є більш складним і заплутаним, але він дозволить поступово узгоджувати філософські новації у тлумаченні даного поняття з правовим його статусом.

Перелік літератури

1. *Бодріяр Ж.* Симулякри і симуляція, К., Основи, 2004.
2. *Бурдье П.* Социальное пространство и символическая власть <http://www.belintellectuals.com/library/book.php?id=171>
3. *Врублевська Н.* Насильство та жорстоке ставлення до дитини – вплив на формування особистості// Вісник представництва Everychild в Україні, вип. №2, 2003.
4. *Гжегорчик А.* Духовная коммуникация в свете идеала ненасилия, //Вопросы философии.— 1992.— №3.
5. *Джавадов Ф.М.* Квалификация насильственных преступлений, совершенных с применением оружия: Автореф. Дис... канд. юрид. наук. М., 1985.
6. *Дюркгейм Э.* О разделении общественно-го труда. М., 1996.
7. *Жмуров Д.В.* Насилие (агрессия) и литература http://www.npocmo.ru/pubn_p.html
8. Закон України Про боротьбу з тероризмом.
9. Закон України Про охорону дитинства.

10. Закон України Про попередження насильства в сім'ї.
11. *Иванова В.В.* Преступное насилие: Учебное пособие для вузов.– М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002.
12. *Ильин И.А.* О сопротивлении злу силою // Собр. соч.: В 10 т. – М.: Русская книга, 1995. – Т. 5.
13. *Капустин Б.Г.* Моральный выбор в политике, М., 2004.
14. Кримінальний кодекс України станом на 15 листопада 1997 р., К., 1998.
15. *Лазоренко О.В., Барков В.Ю.* Гуманізація ідеології безпеки – стратегічна вимога сучасності // Стратегічна панорама. Щоквартальний науково-практичний журнал Ради Національної безпеки і оборони. – №4, 1999. – К.: Стратегічна панорама, 1999.
16. [Насилие как феномен социальной организации. Опыт теоретико-методологического анализа] [http://bankrabort.com/work/work_41205.html?](http://bankrabort.com/work/work_41205.html)
17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України, 3-тє вид., переробл. та доповн./ за ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка/ .–К.: Атіка, 2003.
18. *Орешкина Т.* Физическое или психическое принуждение как обстоятельство, исключающее преступность деяния // Уголовное право, 2000, №3.
19. Платон. Государство // Платон. Сочинения: В 4-х т. Т. 3., Ч.1, М., 1994.
20. *Поляков А. В.* Проблемы общей теории права <http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID>
21. *Попов Д.В.* К вопросу о соотношении уголовно-правовых понятий принуждение и насилие, Уфа, 2004.
22. *Радбрух Г.* Философия права: Учеб. пособие для вузов. – М.: Международные отношения, 2004.
23. *Рикёр П.* Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права // Вопросы философии, 1996, №4.
24. *Рорти Р.* Случайность, ирония, и солидарность («Contingency, Irony and Solidarity»). Cambridge, Mass., 1989) http://psylib.org.ua/books/gritz01/sluchajnost'_ironija_i_solidarnost'_rorti.htm
25. *Сердюк Л.В.* Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2002.
26. *Сливка С.* Філософія насильства свободної волі у позитивному праві. Роль ОВС у сфері запобігання та протидії насильству у суспільстві. Номер 2000.
27. Словарь по правам человека. <http://www.hro.org/editions/glossary/13/violence.htm>
28. *Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю.* Юридическая энциклопедия /под. ред. М.Ю.Тихомирова.– М., 1999.
29. Харківський центр жіночих досліджень. Індикатори, які дозволяють визначити факти психологічного насильства в сім'ї щодо дітей. http://kcws.kharkov.ua/soc_art01.html
30. *Честнов И.Л.* Право как диалог: К формированию новой онтологии правовой реальности. СПб., 2000.
31. *Шарапов Р.Д.* Физическое насилие в уголовном праве. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001.
32. Юридична енциклопедія в 6 тт., т.4, К., 2003.

Д. Ю. Кобринский

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ НАСИЛИЯ

В статье анализируются противоречия юридической и философской интерпретаций понятия «насилие». В украинском законодательстве данный термин имеет негативные коннотации, также негативно истолковывается насилие в юридической литературе. В то же время осмысление присутствия данного понятия в культуре и его философские определения свидетельствуют об амбивалентном содержании понятия, предполагающем наличие как негативных так и позитивных его аспектов, в зависимости от многих сопутствующих факторов. Рассматриваются не представленные в юридическом дискурсе виды насилия: структурное, символическое, импозитивное. Сопоставляются философские интерпретации насилия Аристотеля, М.Вебера, Х.Арендт, И.Ильина, П.Рикера, И.Галтунга, П.Бурдьё, Ж.Бодриера, Дж.Кина, Б.Капустина и других мыслителей. Анализируется проблема философской дефиниции насилия и делается вывод о неэвристичности попыток определять данный термин через противопоставление морали или закону. Осмысливается роль философии права в решении данной проблемы.

Новизна данного исследования состоит в обнаружении несоответствий между содержаниями понятия «насилие» в философском и юридическом контекстах. В частности, на примере анализа нескольких законов анализируются возможные негативные последствия проблем определения насилия для украинского законодательства.

В качестве научного результата предлагаются три варианта решения проблемы согласования философского и юридического определения понятия, что должно найти отражение также и в законодательстве. Первый: отказ от криминализации насилия и признание его лишь отягчающим обстоятельством, второй: четкое разведение легитимного и нелегитимного насилия, третий: адаптация юридического понимания насилия к философскому.

D. Y. Kobrynskiy

PHILOSOPHICAL AND LEGAL DEFINITION OF VIOLENCE

The article analyses contradictions between legal and philosophical interpretations of the concept of violence. In Ukrainian legislation the term has only negative connotations, the same negatively violence is interpreted in legal literature. At the same time, appreciation of the presence of this concept in culture and of its philosophical aspects testify to its ambivalent nature, presupposing both negative and positive interpretations, depending on many associated factors.

The types of violence not presented in legal discourse are examined: structural, symbolic, implosive. Philosophical interpretations of violence by Aristotle, M.Weber, H. Arendt, I.Ilyin, P.Rikoer, J.Galtung, P Bourdieu, J.Bodriyar, J.Kin, B.Kapustin and other thinkers are compared. The problem of a philosophical definition of violence is analyzed and conclusions are drawn about setback attempts to draw the definition by contrasting the notion of violence to moral values or to the law. The role of legal philosophy is analyzed in solving this problem.

Novelty of this research consists in finding out disparities between the contents of the concept of «violence» in philosophical and legal contexts. A case analysis of a number of Ukrainian laws is undertaken to demonstrate some possible negative consequences that originate from drawing a one-sided legal definition of violence.

As a scientific result three different options are being considered in achieving a more coordinated approach in philosophical and legal frameworks, that further on could get reflected in legislation. First: waiver of criminalization of violence and recognizing violence as part of aggravating circumstances; second: clear legal separation of legitimate and not legitimate violence; third: adaptation of the legal understanding of violence to it's philosophical definition.